

דף הרחבות לנושא –

כבוד ועונג שבת (שיעור 9)

שכר שבת

יחידה מספר 35

❖ ביאור עמוק למשמעות “אין בהן סימן ברכה”

שו"ת משנה הלכות חלק י סימן סו

ובעיקר דין שכר שבת כבר מילתי אמורה דאינו רואה סימן ברכה מה הוא ומה איסור יש בזה ומאי נפ"מ בזה ואמרתי בס"ד לפ"מ שאמרו ז"ל בברכת כהנים יברכך ה' בממון וישמרך מן המזיקין דכל ממון שהאדם מרויח בהיתר נכנס בו ברכה כיון שיודע דלאו כחו ועוצם ידו עשה לו את הממון וא"כ ממילא השי"ת הוא הנותן כח לעשות חיל וכל מה שעושה הוא בהצלחת השי"ת ולא זאת בשעת עשיי אלא אפילו לאחר שכבר אסף את תבואתו גורנה ועשה כרי אמרו ז"ל ההולך למוד את גרנו אומר יה"ר מלפני ה' אלקי ואלקי אבתי שתשלח ברכה בכרי הזה מדד ואח"כ ברך הרי זה תפלת שוא שאין הברכה מצויה בדבר המדוד ולא בדבר המנוי ולא בדבר השקול אלא בדבר הסמוי מן העין שנאמר יצו ה' אתך את הברכה באסמך בדבר הסמוי מן העין (דברים כ"ח) והוא מן הנסים הנסתרים בכל יום ויום ולכן אינו אלא בדבר שאינו מנוי ומדוד כי אם היתה הברכה חלה במנוי לא היה נס נסתר אלא מפורסם ואין כל אדם זוכה לנס מפורסם; והוא כדי להאמין בהשגחה פרטית מן השמים על כל דברינו ומקרינו אין בעולם טבע ומנהגו של עולם לא ביחיד ולא ברבים אבל בעשותו המצוה יצליחנו שכרו ובעשותו עבירה יכריתנו עונשו וזהו ענין של יעוד התורה בברכות וקללות שאין לך כל יחיד ויחיד מישאל שלא יארעו לו בכל יום נסים נסתרים והוא אינו יודע עד שתקנו ברכת הודאה ג' פעמים ביום ועל נסים שבכל יום עמנו ועל נפלאותיך שבכל עת ערב ובקר וצהרים וכן דרשו חז"ל אין בעל הנס מכיר בניסו ועיין רבינו בחיי פ' כי תשא יראת ה' תוסיף חיים.

ולפ"ז נראה דמה שאמרו ז"ל שאינו רואה בממון זה סימן ברכה כוונתו על ברכה זו כיון שהממון הזה בא ע"י שכר שבת כזה. אלא דאכתי יש להבין דמאי איכפת ליה והלא סוף סוף יש לו הממון וקונה בו חפציו ומשלם בו חובו צ"ל דהתורה התירה להשתדל בשביל פרנסה והקב"ה ממלא ברכתו וכל ההשתדלות הוא רק בכדי שיהי מקום חלות לברכת ה' היא תעשיר וע"ד שאמר הנביא מה לך בבית שתהא הברכה חלה עליו וכל עיקר ההשתדלות להתפרנס הוא רק לדעת שהקב"ה הוא הזן ומפרנס אבל היכא שרוכש ממון שאינו רואה בו סימן ברכה נראה לו כאילו הוא בעצמו וכוחו ועוצם ידו מפרנס עצמו שהרי אין רואה בו סימן ברכה ונמצא ח"ו כופר בברכת ה' ובהשפעתו ולכן אסור לו לקבלו וזה ענין של אינו רואה סימן ברכה שאמרו ז"ל ומיהו לא רצו חז"ל לאסור הממון בעצמו ליהנות בו כיון דהמלאכה שעשה בהיתר עשה שהרי זה לא חילל שבת אלא עסק במצות תפילה וכיוצא בו ולכן שפיר אמרו דמותר לקבל השכר ורק שאינו רואה סימן ברכה כנלפענ"ד.

❖ ראיות ודיון בחידושו של המנורה הטהורה

בהקשר של השכרת כלים למשך השבת, הגמרא (מסכת שבת דף יט ע"א) אוסרת להשכיר את הכלים לנכרי בערב שבת, ומתירה להשכיר מספר ימים קודם לכן. אם האיסור הוא מפני שכר שבת הניתן על הכלים, מהו ההבדל בין השכרה לנכרי לבין השכרה לישראל? הרשב"א מבאר –

חידושי הרשב"א מסכת שבת דף יט עמוד א

... בערב שבת אסור, דנראה כמשכיר לו לצורך שבת וכעומד ונוטל ממנו שכר שבת, ודווקא לגוי, אבל לישראל – אפילו בערב שבת מותר, דלא חשיד למיתן ליה שכר שבת

הרשב"א מבאר שמותר להשכיר לישראל, מפני שודאי שישראל לא ישלם את שכר השבת.

הרשב"א מסיים ואומר שזו לא טענה חזקה –

ואינו מחוור, שאם אתה מתיר להשכיר לישראל משום דלא חשיד ליתן ליה שכר שבת, אפילו לגוי שרי מהאי טעמא גופה, דלא חשיד לישראל דשקיל מיניה שכר שבת!

הרי אם המשכיר הוא יהודי ירא שמיים (ויעשה את הנחיית חז"ל ביחס לאיסור ההשכרה), הרי שלא ייטול את שכר השבת. אם כך, מה זה משנה אם משכיר לנכרי או ישראל, העיקר שהוא לא ייטול שכר שבת! מתוך הדברים עולה שהרשב"א אומר שישראל אינו חשוד לתת שכר שבת. משמע שיש איסור בתשלום שכר שבת, כדברי המנורה הטהורה שהובאו בשיעור. אך בתהלה לדוד כתב שאין כאן כל ראייה –

תהלה לדוד סימן שו אות ז

ואין זה מוכרח, דהישראל לא יתן לו – כדי שלא יסייע ידי עוברי עבירה!

אומר התהלה לדוד – הרשב"א רק כתב שישראל לא חשוד לשלם שכר שבת. אין זה אומר שכאשר הוא נותן שכר שבת הוא עובר על איסור שכר שבת. בהחלט יתכן שהוא לא מוכן לשלם שכר שבת כדי לא לעבור על "לפני עיוור לא תתן מכשול!"

❖ האם לפי בעלי התוספות מותר לשמור בשכר בשבת?

בשיעורים הקודמים עסקנו בגדרי איסור "ממצוא חפצך ודבר דבר". בהקשר של איסור זה, למדנו את דיני החשכה על התחום וסיוור בשדותיו. בעלי התוספות הגדירו את היסוד ההלכתי, שאם לא ניכר במעשיו שעוסק בענייניו העסקיים, אין איסור לסייר בשדותיו או להגיע לקצה התחום. בהקשר זה, בעלי התוספות מוסיפים משהו מפתיע ביותר –

תוספות מסכת עירובין דף מג עמוד א

סייר פירי לית בו איסורא דאפי' בשכר שרי כדאמרינן (שם ד' קנא). שמור לי פירותי שבתחומך ואני אשמור פירותיך שבתחומי

בעלי התוספות כותבים שכשם שמותר לסייר בשדותיו ולשמור עליהם, אם לא ניכר שעוסק במלאכתו, כך מותר לשמור בתשלום, אם לא ניכר שעוסק בעבודה. רע"א תמה ונשאר בצ"ע על קביעה זו –

רבי עקיבא איגר מסכת שבת דף קנא עמוד א

קשה לי, הא להדיא מפורש בברייתא בב"מ דף נ"ח השוכר את הפועל לשמור זרעים וכו' מבואר דאסור לשמור בשכר, והוא בשו"ע ס"י ש"ו ס"ג, וצ"ע

בתוספתא ובשו"ע נאסר לשמור בשכר מפורשות! כיצד תוספות מתירים לשמור בשכר נגד תוספתא מפורשת? האור שמח מציע פתרון מורכב, מקורי ומעניין –

אור שמח הלכות שבת פרק כז הלכה ח

נראה שיטת התוספות, דהיכא שמתחייב בשמירתו אסור, דאיכא טירחה ועבודה, שחובה עליו לקדם בשכר ולשכור פועלים להציל מיד לסטים וחייה, וכדאמרינן ב"מ צ"ג ע"ב שהיה לו לקדם ברועים ובמקלות כו', להכי אסור. אבל היכא שאינו מתחייב באחריותו – אין כאן מלאכה בשבת, ולא הוי שכר שבת, כיוון דלא עביד מידי, אלא ששומרן בראיתו. לכן, ב"שמו"ר לי ואני אשמור לך", דהוי שמירה בבעלים, כדאמר ריש השואל (ב"מ פא, א), ופטור מאחריותו – מותר. אבל בב"מ (נח, א) דאמרינן חייב באחריות, ומוקמינן כגון שקנו מידו, לכן כיוון שחובה עליו לטרוח בשמירתו ולקדם ברועים כו' – אסור משום שכר שבת. וכן הכא מיירי במחובר, לכן אמרי דאפילו בשכר שרי

בכדי לחדד את ההבנה בדברי האור שמח, נצרף את דברי הגר"ח הלוי מבריסק, שנדון בהם משמעותית יותר בהרחבה הבאה –

חידושי הגר"ח מסכת שבת דף יט עמוד א

אמר הגר"ח ז"ל דגדר איסור שכר שבת אינו דאסור להרויח ביום השבת, אלא אם עושה מלאכה אף דהיא מלאכה המותרת כמו בשומר את הפרה (עי' ב"מ דף נח ע"א), מ"מ היכא דמשתכר מזה אסור לשמור משום שכר שבת והשמירה אסורה

בעלי התוספות אומרים שכשם שמותר לעסוק בפעילות שבעשייתה לא ניכר שעוסק בעסקיו (כמו החשכה על התחום וסיוור שדותיו), כך מותר לקבל שכר על כך. הגר"ח ביאר שאיסור שכר שבת אינו קבלת תשלום על עבודה בשבת, אלא – אם מוגדר שמקבל שכר על פעולתו, הפעולה עצמה נהפכת לפעולה אסורה. אם כך, בעלי התוספות מגבילים את איסור שכר שבת לפעולות בהן ניכר שעוסק בחפציו בשבת. אם השמירה אינה כוללת עיסוק בחפציו באופן הניכר, אין בה איסור של שכר שבת.

אחרי קביעת היסוד הזה, ניתן לשוב לדברי האור שמח, וליישב את הסתירה – לפי הקריטריון שהצגנו על סמך דברי בעלי התוספות והגר"ח, האם מותר לקבל שחר על שמירה בשבת? על כך אומר האו"ש – תלוי. אם בעת אירוע השומר מחויב לעשות פעילות נרחבת בכדי למנוע פגיעה של החפץ הנשמר – אסור לקבל על כך שחר, מכיוון שפעילות זו ודאי שתהיה ניכרת. אך אם השומר אינו מחויב לפעול, אין בעיה ליטול שחר על שמירתו. מדוע ששומר לא יהיה מחויב לפעול בזמן אירוע? דבר זה תלוי בכמה מדיני שומרים. לא ניכנס במסגרת זו לדיני שומרים בהרחבה. הדוגמאות המשמעותיות עבורנו הן – לשומר אין אחריות מדאורייתא לשמור על דבר המחובר לקרקע (עיי' בהרחבה בעניין זה בשולחן ערוך חושן משפט סימן ש"א סעיף א', בית יוסף ונו"כ שם), וכן אם יש שעבוד הדדי (כמו במצב של "שמור לי ואשמור לך), מצב זה נקרא "שמירה בבעלים" ואין לשומר אחריות במקרה זה (בעניין זה עיי' במסכת בבא מציעא דף פ"א ע"א, רמב"ם הלכות שכירות פרק י הלכה ב, ושולחן ערוך חושן משפט סימן ש"ה סעיף ו). בלא להיכנס לגדרי השמירה המורכבים, נסתפק בהבנה שבמצבים הללו אין לשומר אחריות. לכן, הן במקרה של "שמור לי ואשמור לך" והן במקרה של סיור השדות, אין לשומר אחריות, ולכן אינו ניכר שהוא עוסק במלאכה, ולכן אין איסור לקבל שבת במקרים הללו.

❖ האם יש קשר בין ההבנות שהוצעו ברש"י לעיל לבין דברי הריטב"א?

ניתחנו בשיעור את דברי רש"י –

רש"י מסכת כתובות דף סד עמוד א

כשכר שבת - [כמו שמשכתך בשבת] גזרה משום מקח וממכר ושכירות.

רש"י מבאר שהאיסור כאן הוא משום שחר שבת, האסור גזירה משום מקח וממכר. ניתן לקרוא את דברי רש"י בשני אופנים –

1. האיסור של הוספה לכתובה הוא כעין שחר שבת, שהוא חלק מגזירת מקח וממכר.
 2. האיסור של הוספה לכתובה הוא כשכר שבת, האסור מגזירה על גבי איסור מקח וממכר.
- לפי האפשרות הראשונה, איסור שחר שבת הוא חלק מגזירת מקח וממכר, וההוספה על הכתובה דומה לשחר שבת (אך אינה ממש שחר שבת). לפי האפשרות השנייה, שחר שבת אינו חלק מגזירת מקח וממכר, אלא אסור כגזירה על גבי גזירה זו.

בהמשך השיעור מובאים דברי הריטב"א.

חידושי הריטב"א מסכת כתובות דף סד עמוד א

מכאן היה נראה ללמוד שאין משום שחר שבת בדבר שהוא פוחת מחובו, אבל יש לדחות דשאני הכא דלאו משום שחר שבת פחתנין לה ולמראית העין הוא דאיכא למיחש וכל דפחית ליכא מראית העין, אבל כל שפוחת מחובו בפירוש לשחר שבת אסור, כן נראה לי

הריטב"א מציע שקיזח חובות לא כלול באיסור של שחר שבת, שהרי הגמרא אומרת שאין מראית עין של שחר שבת בהפחתת דמי הכתובה. הריטב"א דוחה את המסקנה הזאת, ומבאר שבקיזח מחוב אין איסור מראית עין של שחר שבת, אך קיזח חוב כשכר בהחלט אסור כשכר שבת. לכאורה בתחילת דבריו הריטב"א הניח כאפשרות השניה שהצענו בדברי רש"י, שכל איסור שחר שבת הוא קומה נוספת על גבי איסור מקח וממכר, והפחתת הכתובה היא שחר שבת ככל שחר אחר. לכן ניתן להסיק מהפחתת הכתובה לדיני שחר שבת. בסוף דבריו נראה שהריטב"א נוטה לאפשרות הראשונה – ששכר שבת הוא חלק מגזירת מקח וממכר, וההוספה לכתובה היא רק דומה לכל זאת, ולכן מקילים בה יותר.

בהמשך השיעור (עמוד 12) מובאים דברי הבית יוסף בסימן תקפ"ה. מדבריו שם עולה שהוא הבין שכוונת רש"י היא שאם ההעסקה הוסכמה בימי החול, כל איסור קבלת שחר על עבודה שנעשתה בשבת אסורה רק מפני מראית העין. עיינו שם לראות כיצד מיישב את דברי ר' שמואל. מהדברים עולה שהבית יוסף למד את רש"י כאפשרות השניה – כל איסור שחר שבת הוא גזירת מראית עין על גבי איסור מקח וממכר.

❖ **ביאור נוסף, בשם הגרש"ז, לבאר את היתר שחר שבת בדבר מצווה**

חידושי הגר"ח מסכת שבת דף יט עמוד א

אמר הגר"ח ז"ל דגדר איסור שחר שבת אינו דאסור להרויח ביום השבת, אלא אם עושה מלאכה אף דהיא מלאכה המותרת כמו בשומר את הפרה (עי' ב"מ דף נח ע"א), מ"מ היכא דמשתכר מזה אסור לשמור משום שחר שבת והשמירה אסורה

משמעות דברי הגר"ח הם שאיסור שחר שבת אינו על נטילת המעות, אלא על עשיית המלאכה. אסור לעשות מלאכה שנוטל עליה שחר. מלאכה שהוגדר שיקבל עליה שחר נהפכת למלאכת איסור, גם אם אינה מלאכה האסורה בשבת באופן כללי.

בהערות על הספר מובא שעל סמך הבנה זו הוסיף הגאון רבי איסור זלמן מלצר (מחבר ספרי "אבן האזל" על הרמב"ם) –

חידושי הגר"ח מסכת שבת דף יט עמוד א

עי' במכתבי הגרא"ז מלצר זצ"ל שנדפסו בס' "בית ירוחם" להגר"י ורהפטיג זצ"ל עמ' קמו ... דלפי דברי הגר"ח יש להתיר לחזן ולבעל תוקע ליטול שחר, דבזה אין אנו יכולים לומר דמשום השחר נעשה התקיעה או התפילה מלאכה, ועושה איסור משום מלאכה, דכיון שהפעולה היא מצוה ודאי אין בזה איסור מלאכה

אילו האיסור היה על נטילת השחר, לא מובן כיצד נטילת השחר מותרת רק בגלל שהעבודה הייתה מצווה. אך מכיוון שגדר האיסור הוא שמלאכה המותרת בשבת נהפכת למלאכת איסור אם הוגדר שיקבל עליה שחר, דבר זה לא ניתן להאמר על תפילה, תקיעה בשופר, או אמירת שיעור תורה.